

Міністерство освіти і науки України
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

ШЕВЧУК Зореслава Сергіївна

УДК 811.161.2'37'42:821.161.2-3.09-055.2(043.3)

**ВЕРБАЛІЗАЦІЯ МОВНОГО ПОРТРЕТА ЖІНКИ
(НА МАТЕРІАЛІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЖІНОЧОЇ ПРОЗИ)**

Спеціальність 10.02.01 – українська мова

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Луцьк – 2017

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник – доктор філологічних наук, професор
Марчук Людмила Миколаївна,
Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка,
завідувач кафедри української мови.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, доцент
Шкіцька Ірина Юріївна,
Тернопільський національний
економічний університет,
професор кафедри документознавства,
інформаційної діяльності та українознавства;

кандидат філологічних наук, доцент
Сукаленко Тетяна Миколаївна,
Університет державної
фіскальної служби України,
доцент кафедри української словесності та культури.

Захист дисертації відбудеться “08” вересня 2017 р. о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 32.051.02 у Східноєвропейському національному університеті імені Лесі Українки (вул. Винниченка, 30 а, ауд. 407, м. Луцьк, 43021).

Із дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки за адресою: вул. Винниченка, 30 а, м. Луцьк, 43021.

Автореферат розіслано “07” серпня 2017 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат філологічних наук, доцент

О. І. Приймачок

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Динамічна тенденція до антропоцентризму наприкінці ХХ ст. засвідчує методологічний зсув у лінгвістиці, перехід до дослідження мови з огляду на її тісний взаємозв'язок із людиною (особистістю).

Поняття *мовна особистість* як проекція носія мови з його здатністю до словесного перетворення об'єктивного світу актуалізує нові можливості для аналізу функційних особливостей мовної діяльності.

Грунтовні дослідження мовної особистості передбачають опис індивідуальних якостей мовця з огляду на лінгвальні та екстралінгвальні чинники, а саме: соціальні, духовні, етнокультурні тощо. Зацікавлення цією проблемою в останні десятиліття зросло у зв'язку з появою низки праць, присвячених вивченню особливостей мовної поведінки людини з погляду лінгводидактики (А. М. Богуш, О. М. Горошкіна, О. Л. Лавриненко, В. М. Махінов, Л. М. Паламар, В. В. Сериков, Л. В. Струганець та ін.), психолінгвістики (А. Вежбицька, Л. П. Гнатюк, Л. В. Засекіна, В. І. Карасик, В. В. Красних, С. І. Куранова, Л. В. Щерба та ін.), соціолінгвістики (В. А. Звєгінцев, Л. Т. Масенко, Л. О. Ставицька, А. Швейцер та ін.), лінгвокультурології (С. Г. Воркачов, В. І. Карасик, В. В. Колесов, В. І. Кононенко, О. А. Леонтович, В. А. Маслова, Л. І. Мацько, М. І. Пентиліук, О. М. Семенов та ін.), комунікативної лінгвістики (Ф. С. Бацевич, Г. М. Безпам'ятнова, В. Є. Гольдін, Т. А. Космеда, О. А. Семенюк, В. Ю. Паращук та ін.), когнітивної лінгвістики (О. С. Кубрякова, Д. С. Лихачов, О. О. Селіванова, А. М. Шахнарович та ін.), дискурсології (О. М. Гніздечко, С. В. Єрмоменко, К. Ф. Сєдов, І. П. Сусов та ін.).

У підходах до вивчення мовної особистості розкрито перспективні шляхи дослідження цього феномену через опис портретних характеристик на основі широкого мовного матеріалу (текстів публіцистичного, наукового, художнього стилів тощо).

Традиційно формування портрета людини було прерогативою літературознавства (В. С. Барахов, А. О. Білецький, Б. Є. Галанов, М. Г. Давидович, Н. Б. Манюх, О. В. Принципалова, Б. А. Салюк, К. Л. Сізова, М. Г. Уртмінцева, М. Ю. Федосюк, Т. Ю. Черкашина та ін.), проте сучасні мовознавці активно розробляють підходи, класифікації, параметри, утілені в загальній методології мовного портретування.

Проблема створення мовного портрета перебувала у фокусі студій багатьох дослідників як у плані синхронії, так і діахронії. З-поміж сучасних розвідок мовного портретування в українській лінгвістиці виокремлюємо праці, присвячені різноаспектному аналізу механізмів моделювання портрета людини в мові прози та поезії (Л. О. Белей, С. П. Бирик, С. К. Богдан, Н. В. Бохун, М. Ф. Братусь, К. Ю. Голобородько, Т. І. Должикова, О. О. Калініук, К. Я. Кусько, К. І. Левченко, Л. М. Марчук, Л. М. Мялковська, Л. О. Науменко, К. В. Писаренко, А. Ю. Скачков, І. Р. Семенчук, О. Р. Сенькович, І. М. Сирко, Л. О. Ставицька, В. Ф. Стецій, Т. М. Сукаленко, Г. М. Сютя, Т. І. Ткаченко, О. Г. Чумак, В. П. Шеремета та ін.).

Мовний портрет досліджували зарубіжні мовознавці, серед яких: А. С. Гафарова, М. М. Гордєєва, Т. І. Єрофєєва, О. А. Земська, О. В. Іванцова,

М. В. Китайгородська, Дж. Лакофф, С. В. Леорда, Г. Г. Матвєєва, Г. Міхель, Т. М. Ніколаєва, Н. М. Розанова, К. Ф. Сєдов, Р. Уеллек, Д. Холланд, Т. В. Шмельова та ін.

На сьогодні низку праць присвячено спробам опису мовної особистості з погляду гендерології (О. І. Горошко, А. А. Григорян, О. А. Земська, О. Л. Козачишина, Т. А. Космеда, Н. М. Розанова, Л. О. Ставицька, І. І. Халєєва та ін.), проте не повною мірою з'ясовано специфіку мовної особистості через дослідження мовного портрета жінки в мові сучасної української жіночої прози.

Обґрунтування вибору теми дослідження. Актуальність роботи зумовлена потребою цілісного аналізу механізму дослідження мовного портрета шляхом опису параметрів і засобів портретування. У цьому аспекті важливе визначення парадигми мовної особистості з позиції корелятивності понять *мовна особистість* / *мовний портрет*. Взаємозумовленість цих феноменів простежено під час аналізу трирівневої моделі мовної особистості, запропонованої Ю. М. Карауловим.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження виконано в межах комплексної науково-дослідницької теми кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка “Дослідження сучасного стану стилістичної системи української мови як національної” (номер державної реєстрації 0110U002858). Тема дисертації затверджена науковою радою “Українська мова” Інституту української мови НАН України (витяг з протоколу № 68 від 29 квітня 2014 року).

Мета дослідження полягає в з'ясуванні прагматичного потенціалу мовних одиниць шляхом виокремлення структурно-семантичних параметрів й основних текстотвірних засобів вербалізації портретного опису жінки.

Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких **завдань**:

- окреслити теоретичні засади дослідження понять *мовна особистість*, *мовний портрет*;
- здійснити класифікацію соматем (з огляду на перцептивні та параметричні характеристики) на позначення зовнішності жінки;
- описати мовні засоби вербалізації внутрішніх характеристик за психоемоційним станом, проявом темпераменту, виявом почуттів, особливостями характеру та поведінки, моральними якостями, віком і соціальною (сімейною) роллю;
- виокремити основні текстотвірні засоби портретування в мові сучасної української жіночої прози;
- визначити символічне наповнення назв жіночого одягу, взуття, аксесуарів;
- з'ясувати концептуальний зміст вторинних описових номінацій жінки в контексті сучасної української жіночої прози.

Об'єкт дослідження – портретні описи жінки в сучасній українській жіночій прозі.

Предмет дослідження – система мовних засобів в аспекті моделювання мовного портрета жінки на матеріалі сучасної української жіночої прози.

Для досягнення мети та виконання поставлених у роботі завдань застосовано такі **методи дослідження**:

– **загальнонаукові:** *метод індукції та дедукції* – для аналізу теоретичної бази понять *мовна особистість, мовний портрет* у різних наукових площинах; *метод аналізу* – для виокремлення поняттєвих категорій, що репрезентують різноаспектні напрями дослідження мовної особистості та мовного портрета; *метод синтезу* – для узагальнення основних положень і висновків.

– **власне лінгвістичні:** *дефініційний аналіз* – для тлумачення основних понять дихотомії *мовна особистість / мовний портрет*; *метод наскрізного виписування* – для виокремлення ілюстративного матеріалу та карткування текстових фрагментів із портретними описами жінки; *метод компонентного аналізу* – для опису лексем, що характеризують зовнішні і внутрішні риси жінки; *контекстологічний аналіз* – для дослідження семантичного наповнення виокремлених мовних одиниць; *семантико-стилістичний аналіз* – для з'ясування експресивного потенціалу лексем, які виражають портретні описи жінки; *описовий метод* – для відбору та інтерпретації фактичного матеріалу.

Матеріалом дослідження слугували тексти сучасних українських письменниць, а саме: Т. Белімової, Г. Вдовиченко, С. Горбань, В. Гранецької, Н. Гурницької, Н. Гуменюк, Л. Дашвар, Л. Денисенко, Л. Долик, Н. Доляк, О. Забужко, М. Іванцової, І. Карпи, Д. Корній, Н. Лапіної, Н. Ліщинської, Т. Малярчук, В. Мастерової, М. Матіос, Н. Нікалео, А. Нікуліної, Г. Пагутяк, О. Печорної, А. Рогашко, І. Роздобудько, Н. Сняданко, С. Талан, Г. Тарасюк, А. Хоми, І. Хомин загальним обсягом 16 946 сторінок із яких відібрано понад 3500 текстових фрагментів із прикладами портретних описів жінки.

Наукова новизна отриманих результатів дослідження полягає в тому, що в роботі:

- уточнено тлумачення поняття *мовний портрет*;
- виокремлено параметри моделювання мовного портрета жінки;
- здійснено узагальнену класифікацію портрета в лінгвістиці;
- структуровано характеристики соматем за компонентами перцептивного сприйняття й основними ознаками параметричності (форма, розмір);
- описано внутрішні характеристики, що репрезентують психоемоційний стан, особливості темпераменту, вияв почуттів, риси характеру та поведінки, моральні якості, вік і соціальну (сімейну) роль жінки;
- визначено релевантні текстотвірні засоби формування мовного портрета жінки.

Теоретичне значення роботи полягає в поглибленні положень теорії мовної особистості, її основних підходів і напрямів, дослідженні поняттєвого апарату мовного портрета. Проаналізований в роботі матеріал дасть змогу розширити параметри аналізу мовного портрета в українській мові, схарактеризувати засоби реалізації й інтенсифікації оцінного значення лексем, що репрезентують портретні характеристики зовнішніх і внутрішніх рис жінки з огляду на специфіку українських текстів сучасної української жіночої прози, окреслити основні ознаки, що формують національний стереотип жінки шляхом концептуалізації вторинних описових номінацій жінки.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що висунуті в роботі положення можуть бути застосовані у викладанні курсів із загального

мовознавства (розділи “Лексико-семантична система мови”, “Мова і суспільство”), лексикології (розділи “Лексична семантика”, “Лексико-семантичні категорії”), лінгвістичного аналізу художнього тексту (розділи “Текст як об’єкт дослідження”, “Основні категорії тексту”), стилістики української мови (розділ “Стилістична лексикологія”), соціолінгвістики (розділ “Основні поняття соціолінгвістики”), лінгвокультурології (розділи “Мовна картина світу і культура”, “Соматичний код культури”).

Особистий внесок здобувача. Автор усі теоретичні положення і практичні результати дисертації отримав самостійно. Класифікацію лексем на позначення зовнішності жінки в аспекті перцептивного й параметричного сприйняття, опис внутрішніх характеристик і засобів їхньої репрезентації, аналіз текстотвірних елементів вираження мовного портрета виконано автором одноосібно.

Апробацію матеріалів дисертації здійснено на Міжнародних наукових читаннях, присвячених пам’яті проф. К. Ф. Шульжука “Лінгвістичні студії молодих дослідників” (Рівне, 2014); на Міжнародній конференції “Актуальні проблеми філології і лінгвістики” (Будапешт, 2014); на міжнародних наукових конференціях “Мова, культура і соціум у гуманітарній парадигмі” (Кам’янець-Подільський, 2015), “Лінгвістичний простір вищої школи драгоманівців (до 95-річчя кафедри української мови та 180-річчя національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова)” (Київ, 2015); на Міжвузівському науково-практичному семінарі “Тенденції та перспективи формування професійної лексики” (Ірпінь, 2015); на Всеукраїнському лінгвістичному форумі молодих учених “Українська мова у ХХІ ст.: традиції і новаторство” (Київ, 2012); на звітних наукових конференціях викладачів, докторантів та аспірантів (Кам’янець-Подільський, 2014, 2015); на науковій конференції молодих учених (Кам’янець-Подільський, 2015).

Основні результати дослідження обговорено на засіданнях кафедри української мови Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (2013–2017 рр.).

Публікації. Основні положення дисертації та результати дослідження викладено в 14 публікаціях, 7 із яких – у фахових наукових виданнях України, 1 – у закордонному виданні.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку умовних позначень використаних джерел (61 найменування), списку використаної літератури (358 позицій) та чотирнадцяти додатків. Загальний обсяг дисертації – 262 сторінки, із яких – 192 сторінки основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано доцільність вибору теми дисертації, її актуальність, сформульовано мету й завдання роботи, визначено об’єкт і предмет, методи, джерела фактичного матеріалу, наукову новизну дослідження, окреслено теоретичне і практичне значення роботи, названо рівень апробації отриманих результатів дисертації.

У першому розділі **“Теоретичні засади дослідження дихотомії *мовна особистість* / *мовний портрет*”** розглянуто основні етапи вивчення проблеми співвідношення понять *мова* і *людина*; виокремлено напрями дослідження мовної особистості; подано узагальнену класифікацію портрета в лінгвістиці та визначено поняттєво-термінологічний апарат мовного портретування, зокрема зацентовано увагу на параметрах мовного портрета жінки в сучасній українській жіночій прозі.

Домінантну роль у вивченні людського чинника в мові відіграли праці мовознавців ще на ранніх етапах розвитку лінгвістики (В. В. Бібіхін, І. О. Бодуен де Куртене, В. фон Гумбольдт, В. А. Звегінцев, О. О. Потебня, Е. Сепір, Ф. де Соссюр, К. Фослер, А. М. Шахнарович та ін.), у яких сформовано схематичне уявлення про неповторність мовного світу кожної конкретної особистості.

Уперше словосполучення *мовна особистість* ужито в працях лінгвістів середини ХХ ст. (К. Ажеж, М. Бірвіш, Ф. Р. Будагов, Ф. І. Буслаєв, В. В. Виноградов, Е. Косеріу, В. В. Красних та ін.), а починаючи з кінця ХХ ст. термін *мовна особистість* – стрижневе філологічне поняття (Г. І. Богін, М. Д. Голєв, Н. С. Дужик, О. В. Іванцова, В. І. Карасик, Ю. М. Караулов, Л. І. Мацько, О. А. Семенюк, К. Ф. Сєдов, Л. В. Струганець, О. М. Шевченко, Л. А. Шестак та ін.), значення якого відкрило нові можливості для подальшого дослідження функційних особливостей мови, мовної діяльності, комунікативного простору та багатьох інших теоретичних і прикладних аспектів мовознавства, поєднуючи в собі лінгвістичні, психологічні та соціальні чинники.

Під *мовною особистістю* розуміємо носія мови, сформованого під впливом соціологічних, психологічних, етнокультурних та ін. чинників, якому притаманні мисленнєво-мовленнєві компетентності в процесі комунікативної поведінки.

Опис мовної особистості може бути відображено шляхом мовного портретування. Лінгвістичні дослідження засвідчують тлумачення портрета як складника художнього образу (М. І. Андронікова, Н. В. Бохун, А. І. Домашнєв, Л. Б. Нікітіна, О. А. Стародубцева та ін.), жанру (Д. А. Антонян, Є. О. Гончарова, О. О. Коротун, Н. О. Родіонова, Н. О. Сєдова, В. І. Шаховський та ін.), елемента композиції тексту (Л. В. Сєрикова, В. М. Хамаганова та ін.), що дало змогу узагальнити різноманітні підходи до класифікації портретів у лінгвістиці з огляду на локалізацію портретних описів, їхніх функцій, тематичного наповнення, мовного вираження на різних рівнях мови.

У процесі аналізу основних підходів до тлумачення поняття *мовний портрет* виявлено, що природа дефініції *мовна особистість* відображена в мовній діяльності та в навичках реалізації комунікативної компетенції. Мовний портрет є виявом мовної особистості, що знаходить її вербально-семантичне втілення в художньому тексті.

У другому розділі **“Прагматичний потенціал мовних одиниць у формуванні мовного портрета жінки”** проаналізовано характеристики соматем за компонентами перцептивного сприйняття й основними ознаками параметричності (форма, розмір), внутрішні характеристики за психоемоційним станом, проявом темпераменту, виявом почуттів, особливостями характеру та поведінки, моральними якостями, віком і соціальною (сімейною) роллю. Для характеристики зовнішнього і

внутрішнього портретів жінки за основу взято лексико-тематичні розряди (за Г. В. Стариковою) мовних одиниць для опису портрета людини. Ознаки соматем, що віддзеркалюють перцептивні відчуття в текстах сучасної української жіночої прози, є назвами всіх частин тіла жінки, а також елементами їхніх функційних характеристик, оскільки вони пов'язані з переданням інформації через органи сприйняття (сенсори).

Для реконструкції зовнішності жінки в сучасній українській жіночій прозі проаналізовано **назви тіла та його частин** за такими **семантичними перцептивними ознаками**:

1. Характеристики соматем як репрезентантів тактильного сприйняття. Найбільша кількість лексем цієї категорії, представлена в українських прозових текстах, указує на якість поверхні, консистенцію тіла і його частин. Наведену ознаку скласифіковано за такими параметрами: твердість / м'якість / пружність (*тверді соски, пухкі руки, пружне тіло* та ін.); теплова характеристика (*теплі руки, гарячі щоки, холодна шкіра* тощо); вологість / сухість (*мокрі очі, дощові очі, сухі губи* та ін.); особлива текстура поверхні (*порепані долоні, гладенька шкіра* тощо). Наприклад: *Дісталася Катерина Шанівки і стала. Тремтить, **щоки гарячі**, а ноги так і просяться назад під копу бігти* (Л. Дашвар).

Більшість ознак тактильних відчуттів (*холодний, гострий* та ін.) у поєднанні із соматемами *очі, повіки, губи, щоки, волосся пальці, долоні, шкіра, тіло* та функційними характеристиками (*сльози, погляд, голос*) відповідають певній модальності в прямому значенні, але метафорично переносяться в іншу модальну площину відповідно до контексту. Зокрема у словосполученні *м'який голос* кінестетична ознака *м'який* метафорично вжита для характеристики властивості голосу, тобто є складником слухового аспекту. Наприклад: *Вона валлійка. Уявляєш собі? Висока, вродлива та тверда, наче скеля, у неї впевнені рухи та **м'який голос*** (І. Роздобудько).

Характеристики *пухкий, м'який, ватний* в поєднанні із соматемами *тіло, руки, плечі, ноги, стегна* в переносному значенні є складниками семантичного мікрополя вага. Наприклад: <...> *Валерка своїми сильними руками підтримує це **м'яке, пухке ватне тіло**, вмиває і пестить свою жінку-немовлятко* (Л. Денисенко).

Тактильні відчуття, представлені в описі зовнішності жінки, засвідчують велику експресивність аналізованих соматем, що увиразнює відтворені авторами мовні портрети.

2. Характеристики соматем на позначення візуального сприйняття. У цьому аспекті широко представлені соматемами, ознаки яких зумовлені більшою мірою показниками світла і кольору: а) прості (*рожеве обличчя, світле волосся, голубі очі, червоні губи* тощо); б) складні (*сіро-зелені очі, блакитно-зелені очі, сиво-чорне волосся* та ін.). Наприклад: *Я знала, що в Едни великі зелені **очі**, які змінюють колір від **сіро-зеленого до блакитно-зеленого*** (Л. Денисенко).

Виокремлено складні прикметники на позначення кольору очей, волосся, шкіри, структуровані двома основами, перша – колірної семантики, друга ж – іншого значеннєвого плану. Таке вживання збільшує інформативне наповнення зовнішньої характеристики жінки шляхом градування ознаки (*трав'янисто-зелені очі,*

смолисто-чорне волосся тощо). Наприклад: *Трав'янисто-зелені очі, такі зелені, що я деколи дивувалася, як це не відчуюю терпкого запаху лугових трав* (Л. Денисенко).

За наявністю компонентів візуального сприйняття, що формують образність у характеристиці соматем, виділено лексеми із семою порівняння, а саме: а) прості (*буриштинові очі, пшеничне волосся, коралові губи, золотисте тіло, персикова шкіра* та ін.); б) складні (*молочно-шоколадне волосся* тощо); в) складені (*очі кольору землі й опалого листу, як листя оливкового дерева, губи кольору стиглої калини* та ін.). Наприклад: *Схоже, для дружини власна реакція на мій випадковий збиток теж виявилась несподіваною, бо її буриштинові очі наповнилися слізьми (я й не зважав раніше, що в моєї жінки котячі буриштинові очі)* <...> (В. Гранецька).

Характеристики соматем на позначення візуального сприйняття відображають універсальні й стереотипні образно-асоціативні комплекси, пов'язані з колоропозначенням частин тіла. Вони закріплені в мовній і концептуальній картині світу носіїв певної культури, фіксуючи як дивергентні, так і конвергентні тенденції. Більшість характеристик соматем на позначення візуального сприйняття представлені лексемами з показниками світлих, яскравих кольорів.

3. Характеристики соматем одоративного сприйняття. Людина, а зокрема жінка як суб'єкт одоративної складової світу, поєднує в собі багато запахів. В аналізованих текстових фрагментах виділяємо безпосередній запах жінки та запах частин її тіла.

Запах жінки представлено змістовим полем за наявністю асоціації з: а) конкретним запахом певного предмета (*лавандове мило, ружа із райського саду* та ін.). Наприклад: – *Я знала, що ти чекаєш на мене! – кричить Юлія, кидаючись тітці на шию. Тітка пахне лавандовим милом, де ж вона знайшла таке диво? На ній темна сукня й фартух* (Г. Пагутяк); б) абстрактним поняттям, явищем (*щось незвичайно звичне, нічна спрага* тощо). Наприклад: *Жінка притулилася всім тілом. Від неї пахло <...> нічною спрагою* (О. Печорна); в) конкретним образом людини (*запах кохання, аромат Лоліти* та ін.). Наприклад: *Їй хотілося одного: прийти додому раніше за чоловіка та прийняти душ, повністю змивши із себе запах кохання* (С. Талан).

На окрему увагу заслуговує запах матері (загалом і запах її частин тіла), який є індивідуалізованим (т. зв. 'асоціативним запахом'). Прямо в тексті він не названий, а лише виникає як спогад, репрезентований через опис запаху шкіри, що формує в уяві цілісний образ. Наприклад: *Тоді дівча бодай спробувало уявити матусю <...>. Шкіра <...> ніжна, лоскотна й пахне чимось знайомим аж до болю* (О. Печорна).

Певний етнокультурний код і досі зберігається навколо опису рук, зокрема долонь. Їхній запах репрезентовано через: а) запах соку зрілого плоду (*руки літньої жінки*). Наприклад: *Леся вмовкає надовго, навіть чай у склянці холодне. До речі, в обох. За вікном ходить літо й смикає достиглі вишні жменями, стискає їх – і від того літні долоні пахнуть теплим соком, солодким і трошечки терпким* (О. Печорна); б) запах тіста (асоціюється з працьовитістю). Наприклад: *Жінка не стрималася, поставила тацю з пирогами на стіл і кинулася до дитини. Обіймала довго, притискаючи щосили до змученого серця, а руки, які ще солодко пахли тістом, пестили пухнасту голівку* (О. Печорна).

Запах тіла та його частин є суто предметним уявленням. Проте характеристики соматем, що репрезентують одоративні відчуття, найбільш адгерентні у вираженні експресивності.

4. Характеристики соматем слухового сприйняття. Лексика цієї категорії пов'язана за асоціацією з мікрополем звучання, складниками якого є найпоширеніші в аналізованому текстовому корпусі поняття *голос*, *плач*, *звук*.

Аксіологічну значеннєвість звучання відтворюють означення, що виражають інформативно-називну функцію та характеризують: силу звучання (*звучний голос*, *голосний плач* та ін.), висоту тону (*низький голос*, *високий голос* тощо); тембр звучання (*хрипкий голос*, *найчистіший звук* та ін.), естетичне задоволення від звучності (*лагідний голос*, *приємний голос* тощо). Наприклад: – *Донечко, може, годі спати?* – *Вероніка крізь сон почула **лагідний голос** матері* (С. Талан).

Система парадигматичних зв'язків із ядерними поняттями *голос*, *плач*, *звук* репрезентує взаємодію з ознаками, що виражають характерні особливості звуку, а також із лексичними експлікаторами оцінки, значущої для створення авторської ціннісної картини світу.

5. Характеристики соматем-маркерів густативного сприйняття. Аналізований текстовий матеріал дав змогу виокремити лексеми, що вербалізують: а) достатній ступінь смакової ознаки, представлений такими характеристиками: *смачний* (*смачні уста*, *смачне тіло* та ін.), *солодкий* (*солодка шкіра*, *солодкі губи* тощо), *солоний* (*солоне обличчя*, *солоні сльози* та ін.), *гіркий* (*гірка зморшка*, *гіркі сльози* тощо), *гарячий* (*гарячі сльози*, *гаряче тіло* та ін.), *холодний* (*холодне тіло*, *холодні пальці* тощо), *голодний* (*голодні очі*, *зголодніле тіло* тощо); б) недостатній ступінь смакової ознаки, репрезентований лексемами-композиціями, утвореними морфологічним (афіксальним) способом (*солонувато-гіркі сльози*). Наприклад: *Читав, нестяючи ніжно сторінки, наче блукав її **солодкою шкірою**, перегортав обережно слова, смакуючи ними* (Д. Корній).

Параметризм – елементи функційно-семантичного поля *параметричність* – мають певні особливості й закономірності функціонування в художньому жіночому дискурсі. У роботі виокремлено два **параметри (форма, розмір) для опису характеристик соматем** як елементів, відзначених найбільшою частотою вживання, що вербалізують оцінне значення зовнішнього вигляду жінки:

1. Характеристики соматем на позначення форми. Для опису ознак соматем цієї категорії визначено такі аспекти: глибину (*глибокі очі*, *бездонні очі* та ін.), ширину (*широку обличчя*, *вузька долоня* тощо), товщину (*тонкі руки*, *дистрофічне тіло*, *фігура схожа на опеньок* та ін.), форму за опуклістю, округлістю, нахилом; неправильну форму (*виричкуваті очі*, *криві руки*, *видуті коліна* та ін.). Наприклад: *Женя Прокопович недовіжливо зміряла Лену поглядом <...> **Худе дистрофічне тіло**, майже прозоре <...>* (Т. Мальярчук). Позитивну оцінку виражають описи гарного, пропорційно складеного тіла та його частин через уживання таких ознак: *тендітна*, *струнка*, *граційна*, *точена*, *статна*, *гарної форми*. Характеристики соматем на позначення форми відзначені високою оцінною семантикою та різноманітністю конститuentів.

2. Характеристики соматем як репрезентантів розміру. Для опису ознак тіла та його частин у цій категорії виокремлено такі параметри: величину (*великий рот, невеликі груди, груди-кавуни, крихтний ніс* та ін.); довжину (*короткий ніс, довгі пальці, видовжене обличчя* тощо). Наприклад: *Струнка як берізка, а правильні кругленькі **невеликі груди** притягують до себе погляд не менш, ніж **груди-кавуни** Ганьки* (С. Талан).

Особливість естетичної оцінки в семантиці досліджуваних лексичних одиниць полягає в підкресленні витончених рис частин тіла, тендітної фігури і стрункої постави жінки.

Лексеми на позначення внутрішніх характеристик є проекцією стереотипних уявлень про жінку як носія певних якостей і властивостей. Ознаки, що репрезентують емоційно-психологічні, морально-етичні, вікові та соціальні риси жінки, дають змогу доповнити цілісну гендерну картину світу найбільш релевантними характеристиками її мовного портрета.

У процесі аналізу мовного матеріалу виокремлено **внутрішні характеристики жінки** за такими ознаками:

1. Психоемоційний стан (щастя, радість, здивування, сум, спокій, тривога, злість, агресивність, ненависть тощо). У контексті художнього жіночого дискурсу згадані ознаки вербалізовано за допомогою лексем, ужитих на позначення статичного, але недовготривалого настрою. Позитивну оцінку репрезентують такі характеристики: *щаслива, радісна, спокійна, тиха* тощо. Наприклад: *Алеся виглядала **спокійною**, на погляд Світлани, **злочинно спокійною**, ні, жінці не хотілося б, щоб Алеся телефонувала кілька разів на день та істерила, але це було зрозумілішим* (Л. Денисенко).

Кількість негативних психологічних характеристик помітно перевищує кількість позитивних. Об'єктивація таких ознак викликає різні почуття від сприймання жінки: співчутливість до сумної, зажуреної жінки та недоброзичливість до агресивної, злої. Серед негативних характеристик домінують такі: *сумна, розчарована, відгороджена, скорботна, сварлива, зла, сувора, агресивна* та ін. Наприклад: *Зараз він був схожим на детектива зі старих американських серіалів, який у скоєнні злочину підозрює всіх, окрім своєї **сварливої** дружини* (Л. Денисенко).

2. Прояв темпераменту, вияв почуттів (життєва активність, чуттєвість, пристрасність, сексуальність тощо). У дослідженні під поняттям *темперамент* розуміємо життєву активність, енергійність особистості. Особливості темпераменту жінки репрезентовано лексемами *енергійна, невгамовна, моторна, палка* (розм., у значенні 'сповнена енергії') тощо. Наприклад: *Задрімала навіть її сусідка, **невгамовна** Роксолана – виконавиця, як її скрізь представляють, співаної поезії* (Г. Тарасюк). Вияв нестримних почуттів концептуалізовано лексемами *пристрасна, сексуальна*. Наприклад: – *Давай, Карпа, ходи. Васілій припухне від тебе, – уськала вічно красива й **сексуальна** Квітчучка* (І. Карпа).

3. Особливості характеру та поведінки. Вербалізацію ознак цієї категорії здійснено через уживання лексем, що позначають:

а) вольові якості (самодостатність, упевненість, сміливість, цілеспрямованість, наполегливість тощо). На позначення сильних вольових ознак використано лексеми

самодостатня, самовпевнена, незалежна, цілеспрямована, наполеглива та ін. Слабкі вольові якості виражені лексемами *нестримна, слабка, нерішуча, похлиха, сором'язлива* тощо. Наприклад: *Вона знаходить привід для веселощів там, де їх мало б хто шукав. Сама собі цікава й **самодостатня**, цінує простір свій та чужий <...>* (Г. Вдовиченко);

б) рівень відповідальності (серйозність, легковажність тощо). Аналіз жіночого українського дискурсу засвідчує, що вказану ознаку репрезентують лексеми, які характеризують жінку однаковою мірою як *відповідальну, серйозну*, так і *безтурботну, легковажну*. Наприклад: *Анна почувалася на диво **безтурботною** та щасливою* (Н. Гурницька);

в) рівень вихованості. Мовними засобами – вербалізаторами цієї характеристики є лексеми з позитивним (*вихована, інтелігентна, чемна, порядна, скромна* тощо) і негативним (*різка, іронічна, груба* (розм., у значенні 'неввічлива' та ін.) значенням. Наприклад: *Філофеї навіть шкода стало служницю, з вигляду, справді, жінку **інтелігентну*** (Г. Тарасюк);

г) рівень інтелектуального розвитку (розум, освіченість, тупість тощо). Інтелектуальний складник, актуалізований в понятті *розум*, є важливим у зображенні жінки як освіченої особистості (для репрезентації ерудованості в текстових масивах використано лексему *розумна*). Аналізований текстовий корпус засвідчує частотне вживання лексем на позначення невисоких розумових здібностей жінки (*недалека, малоосвічена, дурна, тупа* тощо). Наприклад: *Я жінка проста, **малоосвічена**, без претензій* (Г. Тарасюк);

г) ставлення до роботи (працьовитість, хазяйновитість, акуратність тощо). У роботі зафіксовані лексеми з позитивним значенням, що формують образ жінки-господині (*працьовита, хазяйновита*). Наприклад: *Ну, думаю, подивлюся, кого за дружину взяв мій старший син. А вона така ж **працьовита**, така моторна!* (С. Талан);

д) мовленнєву поведінку (схильність до ведення монологу чи діалогу, відсутність бажання говорити тощо). Характеристиками – репрезентантами аспекту *мовленнєва поведінка* є лексеми, що фіксують частково позитивне (*мовчазна, небалакуча*) та негативне (*балакуча, невгамовна*) оцінне значення. На периферії вказаних характеристик розташовано ознаки 'схильність до суперечок' (репрезентована лексемою *сварлива*), 'допитливість' (репрезентована лексемою *допитлива*). Наприклад: *До того ж вона **балакуча**, може, усі сліпі такі балакучі, може, балаканиною вони компенсують зір?* (Л. Денисенко).

4. Моральні якості. Поняттєвими складниками вказаної характеристики є лексеми, які однаковою мірою виражають позитивні та негативні ознаки. Частотними в мовному портретуванні постають риси, що позначають:

а) ставлення до інших. Об'єктивація якостей високоморальності, приязності, прихильності репрезентована лексемами з позитивною семантикою (*душевна, великодушна, високоморальна, добра, співчутлива* тощо). Ознаки байдужості, крайньої неповаги, підступності виражені за допомогою лексем із негативним значенням (*байдужа, зневажлива, горда, пихата, вередлива, хитра, лукава* та ін.).

Наприклад: *Це ж треба, така **щира** й **добра** тіточка мешкає під одним дахом із бабою Устиною* (О. Печорна);

б) релігійний аспект (богобоязливість, гріховність, нечестивість тощо). В аналізованому текстовому корпусі лексеми на позначення благочестивості нечастотні (виокремлено номінацію *християнка*). Натомість жінка постає активним суб'єктом порушення релігійних традицій. Вербалізація гріховності відтворена за допомогою лексем *невіруюча, грішна*. Типовими в таких контекстах постають описи зовнішності з компонентами-соматемами (*грішне тіло, грішна душа*). Наприклад: *Я б хотіла зараз поговорити з кимсь про душу. Та з ким. Я не є віруючою людиною* (М. Матіос).

5. Вік, соціальна (сімейна) роль. У структурі вікового параметра виокремлено лексеми, що характеризують жінку за ознаками молодість / старість (*молода, немолода, середнього віку, літня, стара*), і станами на позначення соціальної ролі жінки в сімейних відносинах (*наречена, одружена (заміжня), розлучена, незаміжня*). Наприклад: *А він насилу вгадав у нафарбованій **немолодій** рудявці ту жінку, через яку свого часу покинув ці місця* (Г. Вдовиченко).

У багатьох випадках указані комплекси ознак дифузні, тому зарахування відповідних лексичних одиниць до тих чи тих об'єднань є певною мірою умовним. Визначені семантичні ряди лексем на позначення внутрішніх характеристик жінки засвідчують відповідність гендерним стереотипам щодо традиційного уявлення про її позитивні та негативні внутрішні риси. Більшість ознак психоемоційного змісту репрезентують жінку, схильну до суму, журби, хвилювання. Такий емоційний фон інтенсифіковано аж до ненависті. У багатьох контекстах жінку зображено як немолоду особу, якій притаманні ділові якості, – цілеспрямованість, завзятість, наполегливість, пристрасність. Водночас вона не втрачає терплячості, ніжності, є хазяйновитою, акуратною, хоча з невисоким рівнем інтелекту.

У третьому розділі “**Текстотвірна функція мовного портрета жінки в сучасній українській жіночій прозі**” проаналізовано мовні засоби портретування з погляду реалізації їхнього експресивного потенціалу; досліджено символічне значення назв жіночого одягу, взуття, аксесуарів; виокремлено основні типи вторинних номінацій жінки.

В аналізованих текстових фрагментах виокремлюємо такі види когезії, що формують змістовну єдність зовнішніх і внутрішніх характеристик портретного опису, їхню психолінгвальну природу:

а) лексична когезія реалізована шляхом уживання лексичних повторів, використання прийому контрасту з метою опису антонімічних протиставлень-номенів, протиставлень-означень для характеристики жінки. Цей вид когезії дав змогу схарактеризувати жінку за різними ознаками (*молودичка – баба; скромна, неприступна – піддатлива, покїрна* та ін.). Наприклад: *Так Міля і зостарїлась біля них, непомітно перетворившись із вродливої, моторної, наче ртуть, **молодички** у затуркану **бабу**, з виразом вічної провини на пісному старіючому личку* (Г. Тарасюк);

б) асоціативна когезія репрезентована засобами індивідуальної інтернаціональної та національної алюзій. Мовні портрети жінок побудовані через кореляцію з такими ознаками: зовнішністю відомих жінок, божеств (американська

акторка та модель *Одрі Хепберн*, індійська богиня *Калі* тощо), казковими персонажами (*Снігова Королева*, *фея* та ін.); типовими рисами жінки – представниці певного соціального статусу (*жінка-аристократка*), професії (*балерина*) у відповідну епоху; особливостями стереотипних рис загальновідомої жінки (терплячість, співчутливість *Матері Терези*) та жінки-українки (архетипні ознаки української жінки-матері виражені лексемами *терпляча*, *працьовита*, *благочестива*). Наприклад: *Оля навіть не доклала зусиль, аби це уявити, бо Гага таки була чимось схожа на Снігову Королеву. Величезні холодні очі, незворушний вираз вічно молодого обличчя, і жодної посмішки* (Т. Белімова);

в) образна когезія відтворена порівняннями, метафоричними конструкціями, що є домінантними художніми засобами для вираження образно-естетичної функції в процесі мовного портретування. Порівняльні структури із суб'єктом-особою – один із найкращих способів змалювання всіх характеристик персонажа. Найпродуктивніші семантичні типи порівнянь представлені через зв'язок *жінка* (або частина її тіла) – конкретне / абстрактне поняття, *жінка* (або частина її тіла) – жива істота. Зокрема в зіставленні соматема *тіло* з назвою органічної речовини рослинного або тваринного походження (*віск*) актуалізована ознака гнучкості тіла. Наприклад: – *Люби так, як ніколи не любив. – Так, так, так, – шепотів він, покриваючи спрагле, податливе, як теплий віск, тіло запальними поцілунками...* (С. Талан). Уподібнення жінки до живих істот формує уявлення про особливості її зовнішності й характеру та виражає оцінювальну функцію. Наприклад: *А от Ромчик, ніжний, м'який хлопчик, видно було, жалів пияцюгу. Не мене, в каторжній праці, втомлену, злу, як вовчиця* <...> (Г. Тарасюк). Низка порівнянь представлена в основі розгорнутих метафор. Наприклад: *Зморшки заплелися навколо її очей химерним малюнком, вона повела занадто нафарбованим оком на свою туніку: як я тобі?* (Г. Вдовиченко).

Метафоричні конструкції побудовані на зіставленні двох планів, перший з яких репрезентує зовнішність, внутрішні риси жінки, другий об'єктивується через поняття, процес, явище. Значення розгорнутих метафор для характеристики жінки виражає концептуальну насиченість за допомогою абстрагування певних характеристик і властивостей. Дієслівна метафора є найпродуктивнішим граматичним різновидом як для опису зовнішності (*очі сяяли, волосся виривалося* тощо), так і для актуалізації внутрішніх станів жінки (*туга за чоловіком не втихомирювалася, вона не згорала від пристрасті, не захлиналася від кохання* та ін.). Наприклад: *Жінка доходить до кінця подіуму, скидає каптур – з-під нього виривається на волю її вогняне волосся* (Г. Вдовиченко). Окрім того, індивідуально-авторські метафори на позначення внутрішніх характеристик жінки побудовані за допомогою асоціативних зв'язків. Наприклад: *Чорний, а може, сивий жсах раптово й безжально стиснув Маріцині уста й горло і бездушно здушив її дихання – так, що від напруги й опору рвалися, як міни, ослаблені альвеоли її легенів і тріскали безкровні капіляри її очей* (М. Матіос).

Мовними засобами інформативності, що вербалізують портрет жінки, є лексеми на позначення зовнішності та особливостей поведінки, характеру. Зокрема в романі Н. Гурницької “Мелодія кави у тональності кардамону” простежуємо наскрізні

описи зовнішніх і внутрішніх рис пані Анелії, що виражають такі види інформації: змістовно-фактуальну (*тонкий ніс, блакитні очі, чорне волосся*), змістовно-підтекстову (опис обличчя, профілю, шкіри, постави, плечей, рук, фігури, які формують образ *аристократичної жінки*), змістовно-концептуальну (виражає глибший зміст і є логічним продовженням фіксації змістовно-фактуальних і змістовно-підтекстових висловлень: *не виглядає на жінку, здатну принизити себе скандалом, тут варто боятися чогось серйознішого*) інформацію.

Емоційно забарвлені лексичні одиниці увиразнюють структуру висловлення і наповнюють його додатковим оцінним значенням. З-поміж них виокремлено такі: лайливі слова (*падлюка, потвора* та ін.), суржик (*шкальнути манету, тьолкі, бахнути* та ін.), варваризми (*Ти чьо в школу не ходиш? Спеши прайс фор ю, май френд* тощо), фразеологізми (*сім п'ятниць на тиждень, шляк її трафить* тощо), діалектизми (*двіста, теперка, люде* та ін.), прецедентні висловлення (*фінита ля... мавр зробив свою справу – мавр мусить піти* та ін.). Наприклад: *Але потрапити на знімальний майданчик, відверто кажучи, я не мріяла й не просилася. Мовляв, “мавр зробив свою справу – мавр мусить піти”* (І. Роздобудько) – крилатий вислів із п'єси “Змова Фієско в Генуї” німецького поета Й. Ф. Шиллера.

Символьну ідентифікацію назв жіночого одягу, взуття, аксесуарів репрезентовано через:

а) уявлення про індивідуальну самооцінку жінки. Наприклад: *До зупинки йде елегантна жінка – все в ній підібрано “до тону”: біла куртка, рожевий шалик, рожева помада на вустах і – прекрасна, “вранішня” посмішка* (І. Роздобудько);

б) асоціативні зв'язки із зовнішністю та внутрішніми рисами жінки (виражені через уживання колоративів). Наприклад: *До перукарні увійшла печальна жінка одних з Лідєю років – кістлява, висока. Русяве волосся в косу заплетене. Чорна спідниця до підлоги, на плечах хустина тонка вовняна. Як чорниця* (Л. Дашвар);

в) опис соціального статусу жінки. Наприклад: *Одягнена, як і має бути одягнена вчителька – скромно і зі смаком: довга зелена спідниця, приталена жакетка, біла блузка з коміром-стійкою, до якої пришиплена кругла буриштинова брошка, маленький капелюшок, черевички на шнурівках* (Н. Гуменюк);

г) відтворення чоловічих манер у виборі одягу. Наприклад: *Костюмчик – пристойний, чоловічого крою, за яким одразу видно: жінка серйозна, а не яка-небудь* (І. Роздобудько).

Лексеми на позначення найменувань жінки репрезентовані номінаціями, актуалізованими внутрішньою формою слова. З-поміж них виділено:

а) перифразовані номінації (трансформовані через власне ім'я, прізвище – *Марта – Мартозавр, Оксана Смолін – Смола* та ін.). Наприклад: *Її звати Марта. Прикольне ім'я. Подумки я назвав її Мартазаврою <...>. По-перше, стара та давня, як динозавр. По-друге... Розляглася на мені і ворухнутися не міг* (Л. Дашвар);

б) непрямі описові номінації, що репрезентують: зовнішній вигляд (*королева, богиня, корова, страховисько, чувирло* тощо), інтелектуальний рівень (*стара дурка, кретинка* та ін.), національність (*росіда, москалиця* тощо), особливості моральної / аморальної поведінки (*янгол, гадюка, дракулиця* і т. п.), особливості характеру,

темпераменту (*пава, лошичка* тощо). Наприклад: – *Ви тільки на неї подивіться! Сидить пава кучерява, наче оглухла!* (А. Нікуліна);

в) okazіональні номінації (*мамця-вдупудуйка, мамаха-расамаха, мамзель* тощо). Наприклад: *У такі хвилини, а вони повторюються чи не щотижня, я перетворююсь на янгола, на сестру милосердя, на мамцю-вдупудуйку* (Г. Тарасюк).

Виокремлені мовні одиниці, за допомогою яких репрезентована текстотвірна функція в аналізованому текстовому корпусі, віддзеркалюють авторську позицію осмислення і реалізації змісту портретного опису.

У **висновках** узагальнено основні теоретичні та практичні результати дослідження.

1. Поглиблена зацікавленість до антропоцентричних студій визначила особливий міждисциплінарний статус поняття *мовна особистість* на сучасному етапі розвитку мовознавства. Різномасштабність параметрів опису мовної особистості сприяла появі низки підходів до його аналізу: лінгвокультурологічного, лінгводидактичного, лінгвокогнітивного, психолінгвістичного, лінгвосоціонічного, соціолінгвістичного, комунікативного, дискурсивного. Тлумачення мовної особистості ґрунтується на різномісних чинниках, які впливають на індивіда в процесі його соціалізації, а саме: лінгвальному аспекті, що становить систему мовних засобів, якими оперує людина під час спілкування, позамовних складниках (вік, світогляд, національність, психологічні, духовні та культурні риси тощо), стратегіях і тактиках, що дають змогу сприймати та інтрепретувати мову. Аналіз конкретної мовної особистості пов'язаний з індивідуальним підходом до її опису – портретуванням, результатом якого є вербалізація мовної діяльності носія мови через створення портрета у відповідному аспекті. Мовний портрет як лінгвістична категорія передбачає відтворення зовнішніх і внутрішніх аспектів зображення об'єкта опису. Класифікація портретів у лінгвістиці представлена відповідно до напрямів, а саме: а) за характеристикою стану персонажа залежно від ситуації; б) за функційним навантаженням; в) за наявністю авторського коментаря в тексті; г) за розташуванням елементів у тексті; д) за характером відтворення портретної інформації; е) за кількісним складом і наповнюваністю елементів; є) за тематичним параметром; ж) за інвентаризацією різномісних одиниць мови.

2. Дослідження мовного портрета в сучасній українській жіночій прозі – це комплексний підхід з огляду на власне зовнішні та внутрішні портретні описи жінки через: а) структурування ознак зовнішності, що передбачає опис характеристик соматем за допомогою відображення анатомічних і фізіологічних властивостей; б) аналіз внутрішніх характеристик, репрезентованих лексемами, значення яких виражає психоемоційний стан, темперамент і почуття, характер і поведінку, моральні якості, вік, соціальну (сімейну) роль. З-поміж характеристик зовнішності жінки за перцептивним сприйняттям найбільшою частотою вживання відзначено лексеми з візуальним значеннєвим смислом, зокрема прикметники на позначення кольору очей. Загалом посилена увага авторів сучасної української жіночої прози до опису очей, їхньої виразності, особливостей відтворення погляду спричинена, по-перше, можливістю відбиття різних семантико-прагматичних проявів, за допомогою яких здійснено намагання передати інформацію, пригнітити волю співрозмовника

або вплинути на нього тощо, по-друге, прагненням показати естетичну довершеність зовнішності жінки, по-третє, намаганням передати імпліцитні почуття і переживання жінки. Характеристики соматем інших видів перцептивного сприйняття репрезентовані за допомогою лексем, значення яких відповідає певній модальності в прямому значенні, але в іншій сфері виражає конотативний смисл. Належність тих чи тих лексем до певного різновиду внутрішніх характеристик в кожному випадку спричинена особливостями поведінки жінки в конкретній ситуації, а також зв'язками з найближчими семантичними ознаками. Така варіативність свідчить про високий рівень дифузності та інтерпретації аналізованих мовних засобів. Вербалізація характеристик соматем за категорією параметричності, відбувається за допомогою оцінних лексем, часто вжитих в аналізованих текстах. Словосполучення з ядерним компонентом-соматемою та компонентом параметричної лексики реалізовані в описах частин тіла, фігури, постави з ознаками витонченості, тендітності, стрункості, що репрезентують позитивне значення. Більшою мірою лексеми з негативною семантикою вжито для відтворення нетипової форми тіла та його частин (*опадисті плечі, криві ноги, обвислі груди* тощо).

3. Вербалізація внутрішніх характеристик репрезентує уявлення про жінку, зафіксоване у свідомості носія української лінгвокультури. Проаналізовані лексеми, що є базисними для створення мовного портрета жінки, відповідають традиційним гендерним стереотипам про негативні та позитивні риси жінки. Поняттєві характеристики психоемоційного стану репрезентовані лексемами *сумна, схвильована, зла, агресивна, ненависна* та ін., що акумулюють більшою мірою компонент негативного значення тощо. Позитивно марковані лексеми виражають значення 'жінка, яка зазнає щастя, радості', 'жінка, яка перебуває в стані спокою'. Опис поняттєвих характеристик за проявом темпераменту, виявом почуттів відтворюють лексеми, за допомогою яких жінку описано як енергійну, чуттєву, пристрасну. Для вираження особливостей характеру та поведінки жінки вжито лексеми, що маркують вольові якості, рівень відповідальності, рівень вихованості, рівень інтелектуального розвитку, ставлення до роботи, мовленнєві риси. Частотними є ознаки, репрезентовані лексемами на позначення моральних якостей жінки, зокрема таких, як: *душевність, прихильність, приязність* тощо. Характеристики цього аспекту описують ставлення жінки до духовно-релігійних традицій. Семантичні ознаки, що репрезентують віковий та соціальний аспекти, представлені лексемами на позначення молодості / старості, соціальної (сімейної) ролі жінки, яка перебуває / не перебуває в шлюбі.

4. Найпоширенішими текстотвірними засобами, що виражають експресивне навантаження в аналізованому текстовому корпусі, є когезія, вербалізована порівняннями, метафоричними конструкціями, алюзивними номінаціями, мовні засоби, відзначені інформативністю портретних описів, емоційно забарвлені лексичні одиниці, що увиразнюють мовлення жінки. В основі когезії – внутрішньотекстові зв'язки семантико-прагматичного характеру, які забезпечують логічну послідовність і взаємозалежність окремих сегментів тексту: смислових полів, асоціативів, виявлених в описі лексичної, асоціативної та образної когезій. Використання алюзій репрезентує намір письменниць трансформувати авторську

інтенцію, бачення та сприйняття сучасної жінки шляхом виокремлення асоціативних зв'язків між самою жінкою, її зовнішніми і внутрішніми ознаками та навколишньою дійсністю. Семантичні типи порівнянь репрезентовані за допомогою відношень *жінка (або частина її тіла) – конкретне / абстрактне поняття, жінка (або частина її тіла) – жива істота*. Зображально-оцінна функція метафори відтворена через зіставлення двох планів: зовнішності, емоцій, поведінки, рис характеру жінки та понять, процесів, явищ, визначених на основі подібності. Типовими проявами мовленнєвої поведінки жінки в аналізованих текстових фрагментах є активне вживання лайливих слів, суржику, варваризмів, фразеологізмів переважно з негативною конотацією, діалектизмів, прецедентних висловлень, що маркують індивідуальні особистісні характеристики жінки, зокрема її інтелектуальний рівень.

5. Назви одягу, взуття, аксесуарів, представлені в текстах сучасної української жіночої прози, відображають уявлення про індивідуальну самооцінку жінки, її зовнішню красу. Естетика номенів одягу вказує на певні звички жінки, її настрій, емоції, відчуття. Невід'ємним складником назв жіночого одягу, взуття та аксесуарів є колористика, через яку візуалізовано внутрішні характеристики жінки. Зокрема, уживання темних кольорів пов'язане з негативними переживаннями, світлих – із радісними, приємними моментами в житті або із зовнішньополітичними подіями в країні.

6. Вторинні описові номінації жінки репрезентують різнобічну систему образів, акумулюють і ретранслюють певні жіночі властивості. У дискурсі сучасної української жіночої прози представлено такі типи вторинних номінацій: перифразовані (трансформовані через власне ім'я), непрямі описові (виконують роль непрямих загальних назв, мотивованих особовими та неособовими лексемами), okazіональні (виражають унікальну образну ознаку жінки). Емоційно-експресивна виразність більшості описових номінацій дала змогу визначити їхні додаткові значення, що слугують об'єднувальними смисловими центрами для інших художніх засобів.

Перспективи подальшого дослідження полягають у здійсненні порівняльно-зіставного аналізу мовних портретів чоловіків і жінок на основі ширшого текстового матеріалу із залученням творів сучасної чоловічої прози. Опрацювання стратегій і тактик комунікативної поведінки сприятиме формуванню цілісного мовного портрета та розширенню меж відомостей про гендерні стереотипи жінки в сучасній українській лінгвокультурі.

Основні положення дисертації викладено в таких публікаціях:

1. Кашуба З. С. Вербалізація мовного портрета як ядра лінгвокультури «ЛЮДИ» (на матеріалі прози Марії Матіос) // Українська мова у ХХІ столітті : традиції і новаторство : тези доп. II Всеукраїнського лінгвістичного форуму молодих учених. Київ : Інститут української мови НАНУ, 2012. С. 212–215.

2. Кашуба З. С. Мовностилістичні особливості створення портрета успішної жінки (на матеріалі роману Г. Вдовиченко «Тамдевін») // Лінгвістичні студії молодих дослідників : зб. наук. пр. учасників IV Міжнародних наук. читань

“Лінгвістичні студії молодих дослідників”, присвячених пам’яті проф. К. Ф. Шульжука. Рівне, Олмоуць : РДГУ, 2014. Вип. 4. С. 115–118.

3. Кашуба З. С. Стилiстичнi засоби вираження мовного портрета жiнки у сучаснiй жiночiй прозi // Науковi працi Кам’янець-Подiльського нацiонального унiверситету iменi Iвана Огiєнка : зб. за пiдсумками звiтної наук. конф. викладачiв, докторантiв i аспiрантiв : у 3 т. Кам’янець-Подiльський : Кам’янець-Подiльський нац. ун-т iм. Iвана Огiєнка, 2014. Вип. 13. Т. 3. С. 93–94.

4. Шевчук З. С. Демiнутивнi як емоцiйно-оцiннi засоби портретної характеристики жiнки // Тенденцiї та перспективи формування професiйної лексики : доп. V Мiжвузiвського наук.-практ. семiнару, присвяченого питанням функцiонування професiйного мовлення, лiнгвокультурологiчному та соцiокультурному аспектам фiлологiї. Iрпiнь : Нац. ун-т ДПС України, 2015. Вип. V. С. 115–120.

5. Шевчук З. С. Лiнгвальнi засоби вираження мовної особистостi Iвана Огiєнка у публiцистичному дискурсi // Iван Огiєнко i сучасна наука та освiта : наук. зб. Серiя фiлологiчна / редкол. : Л. М. Марчук (гол. ред.), В. П. Атаманчук (вiдп. ред.) та iн. Кам’янець-Подiльський : Кам’янець-Подiльський нац. ун-т iм. Iвана Огiєнка, 2015. Вип. XII. С. 337–341.

6. Шевчук З. С. Мовне портретування як лiнгвістична дослiдницька стратегiя // Збiрник наукових праць молодих вчених Кам’янець-Подiльського нацiонального унiверситету iменi Iвана Огiєнка. Кам’янець-Подiльський : Кам’янець-Подiльський нац. ун-т iм. Iвана Огiєнка, 2015. Вип. 6. С. 95–96.

7. Шевчук З. С. Особливостi вживання лексичної когезiї для характеристики портретних описiв жiнки (на матерiалi сучасної жiночої прози) // Науковi записки Тернопiльського нацiонального педагогiчного унiверситету. Серiя : Мовознавство. Тернопiль : Тернопiльський нац. пед. ун-т iм. Володимира Гнатюка, 2016. Вип. I (25). С. 109–112.

8. Шевчук З. С. Понятійно-термiнологiчне поле дослiдження iєрархiї “мовна особистiсть – мовний портрет” // Науково-практичний журнал “Одеський лiнгвістичний вiсник” / гол. ред. Н. В. Петлюченко. Одеса : Нац. ун-т “Одеська юридична академiя”, 2014 Вип. 4. С. 305–308.

9. Шевчук З. С. Прецедентнi феномени як ознака соцiалiзацiї мовної особистостi жiнки (на матерiалi текстiв Iрен Роздобудько) // Science and Education a New Dimension. Philology, II(6). Budapest. 2014. Issue 29. P. 100–103.

10. Шевчук З. С. Проблема мовної особистостi в сучасному мовознавствi // Науковий часопис Нацiонального педагогiчного унiверситету iменi М. П. Драгоманова. Проблеми граматики i лексикологiї української мови : зб. наук. пр. Серiя 10 / вiдп. ред. М. Я. Плющ. Київ : НПУ iм. М. П. Драгоманова, 2015. Вип. 12. С. 238–241.

11. Шевчук З. С. Продуктивнiсть суфiксальних iменникiв для гендерної актуалiзацiї мовного портрета жiнки // Науковi працi Кам’янець-Подiльського нацiонального унiверситету iменi Iвана Огiєнка : зб. за пiдсумками звiтної наук. конф. викладачiв, докторантiв i аспiрантiв : у 3 т. Кам’янець-Подiльський : Кам’янець-Подiльський нац. ун-т iм. Iвана Огiєнка, 2014. Вип. 14. Т. 3. С. 97–98.

12. Шевчук З. С. Словотвірний мікрокомпонент як засіб портретної характеристики жінки // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія : Філологічні науки. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2015. Вип. 38. С. 365–368.

13. Шевчук З. С. Схема опису мовного портрета жінки // Актуальні проблеми філології та перекладознавства : зб. наук. пр. / гол. ред. М. Є. Скиба; відп. за вип. М. М. Торчинський. Хмельницький : ХмЦНП, 2014. Вип. 7. С. 210–212.

14. Шевчук З. С. Фразеологічні одиниці із соматичним компонентом як ментально-когнітивні засоби формування мовного портрета жінки // Мовознавчий вісник : зб. наук. пр. / відп. ред. Г. І. Мартинова. Черкаси : Брама, 2015. Вип. 20. С. 70–73.

АНОТАЦІЯ

Шевчук З. С. Вербалізація мовного портрета жінки (на матеріалі сучасної української жіночої прози). – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.01 – українська мова. – Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, Луцьк, 2017.

У роботі здійснено комплексний аналіз мовних засобів вираження мовного портрета жінки в сучасній українській жіночій прозі, зокрема подано основні теоретичні підходи до проблеми мовної особистості як експлікатора смислів на позначення лінгвальних, психологічних, соціальних та інших чинників; сформовано поняттєво-термінологічний апарат мовного портретування, показано взаємозв'язок понять *мовна особистість* – *мовний портрет*; запропоновано узагальнену й систематизовану класифікацію портрета в лінгвістиці; визначено модель опису мовного портрета жінки; скласифіковано характеристики соматем за перцептивним і параметричним компонентами для опису зовнішності жінки та визначено характеристики для відтворення її внутрішніх ознак; проаналізовано експресивне навантаження когезії, емоційно забарвлених лексичних одиниць та інших мовних засобів, що беруть участь у реалізації інформативної функції портретних описів жінки; з'ясовано роль символічного значення назв жіночого одягу, взуття, аксесуарів; виокремлено основні типи вторинних номінацій жінки.

Ключові слова: мовна особистість, мовний портрет, соматема, перцептивний компонент, параметризм, експресивне навантаження.

АННОТАЦИЯ

Шевчук З. С. Вербализация языкового портрета женщины (на материале современной украинской женской прозы). – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01 – украинский язык. – Восточноевропейский национальный университет имени Леси Украинки, Луцк, 2017.

В работе осуществлен комплексный анализ языковых средств выражения языкового портрета женщины в современной украинской женской прозе. Рассмотрены, в частности, основные теоретические подходы к проблеме языковой

личности; проанализирован понятийно-терминологический аппарат языкового портретирования; классифицированы характеристики соматем по перцептивному и параметричному компонентам для описания внешности женщины; определены семантические особенности характеристик, используемых для описания ее внутреннего состояния; продемонстрировано реализацию экспрессивного потенциала когезии, эмоционально окрашенных лексических единиц и других языковых репрезентантов информативной функции в портретных описаниях женщины; определена роль символического значения наименований женской одежды, обуви, аксессуаров; выделены основные типы вторичных номинаций женщины.

Языковая личность определяется как носитель языка, формирующийся под влиянием социологических, психологических, этнокультурных и других факторов, обладающий набором мыслительно-речевых компетенций и способный интерпретировать их в процессе общения. Проанализированы основные направления исследования языковой личности: лингвокультурологическое, лингводидактическое, лингвокогнитивное, психолингвистическое, лингвосоциологическое, социолингвистическое, коммуникативное, дискурсивное.

Языковой портрет трактуется как лингвистическая категория, предусматривающая отражение внутренних и внешних характеристик объекта описания. Языковой портрет представлен с позиции его вербализации на разных языковых уровнях; приняты во внимание внеязыковые факторы – возрастные, духовные, культурологические, профессиональные и другие. Установлены определяющие понятия в процессе портретизации персонажа, а именно соотношения визуального (внешнего) и смыслового (внутреннего) центров портрета. Они являются главными ориентирами при формировании и восприятии целостного художественного образа.

Для классификации доминантных факторов портретных описаний женщины релевантны следующие аспекты: семантические перцептивные характеристики (тактильные, визуальные, одоративные, слуховые, густативные); структурные признаки параметричности (форма, размер); внутренние свойства (лексемы, раскрывающие различные описания внутренних состояний женщины).

Фактор перцепции как элемент соматической характеристики женщины представлен в закономерной взаимосвязи между анатомо-физиологическими характеристиками женщины, ее внутренними состояниями и поведением. Соматемами для обозначения перцептивных ощущений в текстах современной украинской женской прозы являются названия всех частей тела женщины, а также элементы их функциональных характеристик. Межсенсорная связь – синестезия – представлена языковыми средствами, указывающими на ассоциативные отношения между различными видами ощущений. Такое взаимодействие применяется для подчеркивания словесно-образного восприятия внешности женщины, выразительности ее языкового портрета в целом. Основные аспекты исследования внутренних характеристик являются проекцией стереотипных представлений о женщине как носителя определенных качеств. Внутренние характеристики проанализированы по психоэмоциональному состоянию, проявлениям темперамента и чувств, особенностям характера и поведения, нравственным качествам, возрасту,

социальной (семейной) роли. Универсальность семантического значения проанализированных лексем в обыденном сознании говорящего заключается в стереотипном видении женщины. Все признаки эмоционально-психологического, морально-этического и социального плана свидетельствуют о соответствии общепринятым представлениям о женщине, учитывая ее положительные и отрицательные внутренние черты.

Выделенные текстообразующие элементы (когезия, языковые репрезентанты информативности портретных описаний, эмоционально окрашенные лексические единицы, характерные для речи женщины) отражают авторскую позицию осмысления и реализации содержания портретного описания.

Ключевые слова: языковая личность, языковой портрет, соматема, перцептивный компонент, параметризм, экспрессивный потенциал.

SUMMARY

Shevchuk Z. S. Verbalization of woman's linguistic portrait (based on modern Ukrainian women's prose). – Manuscript.

Thesis for Candidate Degree in Philology. Speciality 10.02.01 – Ukrainian language. – Lesia Ukrainka Eastern European National University, Lutsk, 2017.

The thesis looks at the complex analysis of linguistic tools to represent a woman's linguistic portrait in modern Ukrainian women's prose, in specific, it gives the main theoretical approaches to the subject of a linguistic personality as a semantic demonstrator of lingual, psychological, social and other factors of a person; analyzes the notions and terminology for linguistic portraying with the accent on combination of the terms *linguistic personality* – *linguistic portrait*; suggests the unified classification of a portrait in linguistics; gives the model for description of a woman's linguistic portrait; groups lexical units denoting body parts and their characteristics according to the perceptual and parametric components to describe woman's appearance and defines the clusters of features to reproduce her inner features; analyzes the expressiveness of cohesion, emotionally colored lexical units and other linguistic means representing the informative function of woman's portrayal; defines the role of symbolic nomination of woman's clothes, footwear, accessories; points out the main types of secondary nominations denoting a woman.

Key words: linguistic personality, linguistic portrait, body parts, perceptual component, parameters, expressiveness.

Підп. до друку 31.07.2017. Формат 60х90/16.
Папір офісний. Друк різнографічний. Гарнітура Times.
Обл.-вид. арк. 0,9. Тираж 100. Зам. № 779.

Надруковано у Кам'янець-Подільському
національному університеті імені Івана Огієнка,
вул. Огієнка, 61. Кам'янець-Подільський, 32300.
Свідоцтво про внесення до державного реєстру
суб'єктів видавничої справи серії ДК № 3382 від 05.02.2009 р.